

رویه‌های ویژه

محسن قانع

چکیده

از زمان تأسیس سازمان ملل متحد در سال ۱۹۴۵ تاکنون، همان‌گونه که در منشور سازمان ملل متحد نیز بدان تصریح شده است، پیشبرد و تشویق احترام به حقوق بشر برای همگان، بدون در نظر گرفتن نژاد، جنس، زبان یا مذهب، همواره بعنوان یکی از اهداف اساسی این سازمان محسوب می‌شده است. در این نوشتار به بررسی سازوکار سازمان ملل در بخش رویه‌های ویژه پرداخته شده است.

کلیدواژه

سازمان ملل، شورای حقوق بشر، گزارش گران ویژه، حقوق بشر، رویه‌های ویژه.

مقدمه

تحولات جاری و روزافزون ایجاد شده در روندهای حاکم بر نظام حقوق بشر بین‌المللی، افزایش هنجارسازی در مفاهیم حقوق بشری سازمان ملل و ایجاد سازوکارهای مختلف حقوق بشری، به ویژه در شورای حقوق بشر سازمان ملل، بر اساس قطعنامه ۶۰/۲۵۱ مصوب مارس ۲۰۰۶ مجمع عمومی ایجاد و جایگزین کمیسیون پیشین حقوق بشر شد، از یکسو و وقوع تحول در مفاهیمی نظیر حاکمیت، بعنوان سنگ بنای نظام حقوق بین‌الملل و مشروعیت، باعث گردیده تا مفهوم حقوق بشر به تدریج از حالت انتزاعی و نظری تبدیل به یک مفهوم عینی و عملی قابل درک شود. به عبارت دیگر، تحولات مفهومی ایجاد شده در حوزه‌های نظری روابط بین‌الملل، حقوق بین‌الملل و همچنین نظام حقوق بشر بین‌المللی باعث گردیده تا نظام بین‌الملل از مرحله مسئولیت حقوقی دولت‌ها به مرحله مسئولیت کیفری آن‌ها وارد شود. به گونه‌ای که عدم تطابق و عدم پایبندی دولت‌ها به تعهدات حقوق بشری بین‌المللی خود به منزله نقض نظامند و گسترده حقوق بشر تلقی شده و اقدامات نادرست بین‌المللی آن‌ها نیز در زمره نقض تعهدات پذیرفته شده حقوق بشری بین‌المللی و همچنین جرائم بین‌المللی محسوب می‌گردد.

دولت‌ها امروز با عضویت و الحاق به پیمان‌ها، معاهدات و کنوانسیون‌های حقوق بشری بین‌المللی از جمله ارکان معاهده‌ای حقوق بشری به نوعی میزان پایبندی و تعهد خود را نسبت به احترام به اصول بنیادین حقوق بشر به منصفه ظهور می‌گذارند. روند روزافزون الحاق دولت‌ها به کنوانسیون و میثاق‌های بین‌المللی به خوبی موید این واقعیت است.

در این میان سازوکار یو.پی.آر از سال ۲۰۰۸ تاکنون توانسته طی برگزاری بیست و چهار کارگروه مختلف طی دو مرحله وضعیت حقوق بشر کلیه کشورهای جهان را بررسی نموده و توصیه‌هایی را نیز به آن‌ها با هدف بهبود، ارتقاء و حمایت از وضعیت حقوق بشر ارائه کند.

طی سالیان اخیر، تصویب برخی از قطعنامه‌های کشوری و انتصاب گزارشگران ویژه کشوری در شورای حقوق بشر برغم وجود سازوکارهای نظارتی یو.پی.آر باعث شده تا به تدریج شورای مذکور به نوعی از اصول خود که همانا مبتنی بر برابری، عدالت و اجتناب از انجام هرگونه رفتار تبعیض‌آمیز و دوگانه، جانبدارانه و سیاسی بوده به تدریج منحرف شود.

در این میان جمهوری اسلامی ایران به عنوان یکی از اعضای سازمان ملل و عضو اعلامیه جهانی حقوق بشر، میثاقین حقوق مدنی و سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، کنوانسیون حمایت از حقوق کودک و دو پروتکل الحاقی آن، کنوانسیون رفع کلیه اشکال تبعیض نژادی و کنوانسیون حمایت از حقوق معلولین بوده و همچنین دو گزارش ملی مربوط به وضعیت حقوق بشر خود را به ترتیب طی برگزاری دو نشست جداگانه مربوط به بررسی دوره‌ای جهانی حقوق بشر جمهوری اسلامی ایران (نشست هفتم کارگروه یو.پی.آر در بهمن ۱۳۸۸ برابر با فوریه ۲۰۱۰ و نشست بیستم کارگروه یو.پی.آر در آبان ماه ۱۳۹۳

برابر با اکتبر ۲۰۱۴) ارائه نموده و همچنین طی سالیان گذشته گزارشات ادواری خود را نیز به کمیته های نظارتی هریک از نهادهای معاهدهای حقوق بشری تسلیم نموده است که آخرین آن مربوط به دفاع از گزارش ملی کشورمان به کمیته حقوق کودک می باشد که در دی ماه ۱۳۹۴ انجام گرفت. جمهوری اسلامی ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی، ضمن اهتمام به حفظ و ارتقاء حقوق و کرامت ذاتی بشری و برغم برخی از چالش ها و مشکلات حقوق بشری، همچنان به حضور و مشارکت فعال و سازنده خود در هریک از نهادهای فوق الذکر، ادامه داده است. در نوشتار حاضر به تشریح وظایف و عملکرد رویه های ویژه که یکی از نهاد مبتنی بر منشور سازمان ملل است، پرداخته شده که برگرفته از کتاب «نهادهای نظارتی بین المللی حقوق بشری» می باشد.

۱- رویه های ویژه

۱-۲ تاریخچه نظام رویه های ویژه سازمان ملل:

در آغازین روزهای تأسیس سازمان ملل متحد، کمیسیون حقوق بشر (سلف شورای حقوق بشر) تمرکز فعالیت های خود را بر تشریح معیارهای حقوق بشری بنا نهاد. شورای اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل نیز قطعنامه ای را تصویب نمود که به وضوح بیان می داشت کمیسیون حقوق بشر، فاقد قدرت لازم جهت انجام هرگونه اقدام مربوط به رویه شکایت های حقوق بشری است.^۱ با این حال در سال ۱۹۶۵، کمیسیون حقوق بشر با تعدادی از دادخواست های فردی از سوی کشور آفریقای جنوبی مواجه شد که کمیسیون را دچار فشار قابل ملاحظه ای نمود. در نتیجه این فشار، کمیسیون در سال ۱۹۶۷ رویه قبلی

1. Human Rights indicators : a guide to measures and implementation , UN Human Rights Council. OHCHR, 2012

را کنار گذاشته و یک کارگروه موقتی متشکل از کارشناسان را به منظور بررسی وضعیت حقوق بشر در آفریقای جنوبی تأسیس نمود. تأسیس کارگروه مذکور را می‌توان، به عنوان اولین رویه ویژه کمیسیون حقوق بشر در نظر گرفت.

متعاقباً و پس از کودتای ۱۹۷۳ ژنرال آگوستو پینوشه در کشور شیلی، کمیسیون مجدداً در سال ۱۹۷۵ مبادرت به تأسیس یک کارگروه موقتی به منظور تحقیق در خصوص وضعیت حقوق بشر در شیلی نمود. در سال ۱۹۷۹، یک گزارشگر ویژه و دو نفر کارشناس جایگزین کارگروه موقت مذکور شدند تا در خصوص سرنوشت ناپدیدشدگان در این کشور مطالعه کنند. این موضوع منتهی به تأسیس اولین رویه ویژه موضوعی در سال ۱۹۸۰ تحت عنوان کارگروه ناپدید شدگان اجباری در سراسر جهان شد. ده سال بعد و در سال

۱۹۹۰، کمیسیون مذکور شش مأموریت موضوعی را به شرح ذیل ایجاد نمود:

- کارگروه ناپدید شدگان اجباری،
- گزارشگر ویژه اعدام‌های فراقضایی،
- بلادرنگ یا خودسرانه،
- گزارشگر نابردباری مذهبی،
- گزارشگر ویژه مزدوران،
- گزارشگر ویژه شکنجه و سایر رفتارها و تنبیهات ظالمانه و تحقیرآمیز،
- گزارشگر ویژه فروش کودکان بود. از آن زمان تاکنون، بسیاری از مأموریت‌های جدید برای مقابله با چالش‌های حقوق بشر در اقصی نقاط مختلف جهان ایجاد شدند که در حال حاضر تمامی حوزه‌های مربوط به حقوق مدنی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی را پوشش می‌دهند.

پس از تأسیس شورای حقوق بشر، متعاقباً سازوکار مذکور در شورای مذکور به وضعیت‌های کشوری و یا مسائل موضوعی در اقصی نقاط جهان

پرداخت. رویه‌های ویژه یا به صورت شخصی شامل گزارشگران ویژه، نمایندگان ویژه، کارشناس مستقل بوده و یا در قالب یک کارگروه شامل: کارشناسان مستقلی که به صورت داوطلبانه توسط شورای حقوق بشر منصوب می‌گردند، فعالیت می‌کنند. گزارشگران ویژه، کارشناس مستقل^۱ و اعضای کارگروه‌ها، جملگی توسط شورای حقوق بشر منصوب شده و در ظرفیت شخصی خدمت می‌کنند. آن‌ها متعهد می‌شوند تا از استقلال، کارآمدی، شایستگی و همگرایی از طریق بی‌طرفی، صداقت و حسن نیت حمایت کنند. رویه‌های ویژه، کارمندان سازمان ملل بوده، بنابراین جهت انجام وظایف خود هیچگونه حقوقی از سازمان ملل دریافت نمی‌کنند. استقلال گزارشگران و عهده‌داران مأموریت یک عنصر اساسی برای نیل به انجام وظایف آن‌ها محسوب شده تا بتواند وظایف خود را به نحو احسن و بدون هرگونه جانبداری انجام دهند. حداکثر مدت زمان انجام مأموریت یک گزارشگر ویژه و عهده‌دار مأموریت، فارغ از اینکه گزارشگر موضوعی و یا کشوری باشد، شش سال می‌باشد.

بر اساس مأموریت‌های رویه‌های ویژه، معمولاً عهده‌داران مأموریت^۲ یا برای انجام نظارت، توصیه و ارائه گزارش عمومی در خصوص وضعیت حقوق بشری کشورها و یا سرزمین معینی انتخاب می‌شوند که در این صورت به آن‌ها، مأموریت کشوری اطلاق می‌گردد و یا ممکن است برای انجام نظارت، توصیه و ارائه گزارش عمومی در خصوص یک پدیده عمده نقض حقوق بشر در سراسر جهان برگزیده شوند که به آن‌ها مأموریت موضوعی اطلاق می‌گردد.

---

1. independent expert mandate-holders
2. mandate-holders

در حال حاضر چهل و چهار مأموریت‌دار موضوعی و چهارده گزارشگر ویژه کشوری در شورای حقوق بشر وجود دارند که جملگی به شورای حقوق بشر در خصوص یافته‌ها و توصیه‌هایشان گزارش می‌دهند. آن‌ها در برخی مواقع، تنها سازوکار موجود بین‌المللی هستند که به جامعه بین‌المللی در خصوص موضوعات خاص بین‌المللی هشدار می‌دهند.

۲-۲ نحوه نامزدی، انتخاب و انتصاب عهده‌داران مأموریت و گزارشگران ویژه:

بر اساس قطعنامه ۵/۱ مصوب شورای حقوق بشر، معیارهای مربوط به انتخاب و انتصاب^۱ عهده‌داران مأموریت و گزارشگران به شرح ذیل می‌باشد:

۱- داوطلبان باید توسط دولت، گروه‌های منطقه‌ای فعال در نظام ملل متحد، سازمان‌های بین‌المللی و یا دفاتر آن، سازمان‌های غیردولتی و یا سایر نهادهای حقوق بشری و افراد معرفی شوند.

۲- یک گروه رایزنی^۲ توسط شورای حقوق بشر، جهت بررسی کلیه تقاضانامه‌های درخواست نامزدی جهت احراز سمت گزارشگری ویژه حقوق بشری، منصوب می‌گردند.

۳- گروه مذکور فهرست نهایی نامزدها را در مورد هریک از سمت‌های مذکور، به رئیس شورای حقوق بشر پیشنهاد می‌نماید. شایان ذکر است در قطعنامه ۱۶/۲۱ مصوب سال ۲۰۱۱ شورای حقوق بشر، موضوع رعایت شفافیت بیشتر در فرآیند انتخاب و انتصاب عهده‌داران مأموریت و گزارشگران ویژه بیشتر تقویت شده و همچنین مورد تأکید بیشتری قرار گرفته است. به علاوه، نهادهای ملی حقوق بشر منطبق با اصول پاریس نیز، می‌توانند به معرفی نامزدهای خود برای احراز سمت گزارشگری ویژه، پردازند. نامزدهای مذکور باید برای هر سمتی که مایل به انتخاب آن هستند، درخواستی را ارائه نمایند.

-
1. Consultative Group
  2. Shortlisted candidates

۴- نامزدهایی که اسامی آنان در فهرست کوتاه شده گروه رایزنی قرار می‌گیرد، متعاقباً توسط گروه مذکور، مصاحبه می‌شوند.

۵- رئیس شورا پس از انجام رایزنی گسترده با روسای گروه‌های جغرافیایی و گروه‌های سیاسی از میان افرادی که اسامی آنها در فهرست کوتاه شده قرار دارد، یک نفر را به عنوان گزارشگر ویژه منصوب می‌کند و در پایان این مرحله فرد معرفی شده باید به تأیید شورای حقوق بشر برسد.

۳-۲ معیارهای عمومی انتخاب عهده‌داران مأموریت و گزارشگران ویژه^۱:

معیارهای عمومی که در ذیل به آنها اشاره می‌گردد در نامزدی و انتصاب گزارشگران ویژه سازمان ملل، دارای بالاترین میزان درجه اهمیت می‌باشند:

۱- تخصص

۲- داشتن تجربه کافی خدمت در حوزه مأموریت محوله

۳- استقلال

۴- بی‌طرفی

۵- صداقت شخصی^۲

۶- واقع‌گرایی

به علاوه، در انتخاب مذکور به دیگر عواملی از جمله: توازن جنسیتی، توزیع عادلانه جغرافیایی و همچنین دارا بودن نظام‌های حقوقی، توجه دقیقی می‌شود. داوطلبان واجد شرایط، شامل افراد مجربی می‌باشند که دارای شایستگی، تخصص و تجربه گسترده حرفه‌ای در زمینه حقوق بشر هستند. افرادی که در دولت، سازمان و یا هر نهاد دیگری به نوعی دارای جایگاه و مقام تصمیم‌گیری

1. Human Rights Council Res. 5/1 (Institution –building of the United Nations Human Rights Council).

2. personal integrity

باشند، به دلیل آن که این موضوع ممکن است منجر به تضاد در منافع شغلی با مسئولیت محوله به آن‌ها گردد، از انتصاب آن‌ها به عنوان گزارشگر ویژه ممانعت به عمل می‌آید. برای آگاهی بیشتر از این موضوع، می‌توان به تصمیم مصوب شورای حقوق بشر^۱ در این خصوص مراجعه نمود.

دفتر کمیسیاریای عالی از طریق بخش رویه‌های ویژه^۲ به گزارشگران موضوعی خدماتی را ارائه می‌دهد. همچنین از طریق بخش تحقیقات و حق توسعه^۳ دفتر کمیسر عالی، از بهبود یکپارچه‌سازی و همگرایی استانداردها و اصول حقوق بشری از جمله حق توسعه، حمایت می‌کند.

بخش عملیات‌های میدانی و همکاری فنی^۴ دفتر کمیسر عالی نیز از مأموریت‌های کشوری، حمایت به عمل می‌آورد.

بازدید کشوری گزارشگران ویژه با حمایت دفتر کمیسر عالی حقوق بشر سازمان ملل، انجام می‌گیرد. گزارشگران مذکور از طریق ارسال شکایت‌های حقوق بشری به دولت‌ها، موارد نقض را به آن‌ها یادآوری می‌کنند. آن‌ها همچنین از طریق انجام مطالعات موضوعی و انجام رایزنی‌های کارشناسی به توسعه استانداردهای حقوق بشری کمک کرده و ضمن آگاه‌سازی عمومی، توصیه‌هایی را در خصوص همکاری فنی به دولت‌ها ارائه می‌کنند. گزارشگران رویه‌های ویژه سالانه به شورای حقوق بشر و اغلب آن‌ها به مجمع عمومی سازمان ملل، گزارش ارائه می‌کنند.

1. Decision 6/102 of the HRC : Follow-up to Human Rights Council resolution 5/1

2. Special Procedures Division (SPD)

3. the Research and Right to Development Division (RRDD)

4. Field Operations and Technical Cooperation Division (FOTCD)

وظایف هر یک از گزارشگران و تمدید مأموریت هر یک از آنها از طریق ارائه و تصویب قطعنامه‌ای تأسیسی مربوطه به آنها، مشخص می‌گردد. رویه‌های ویژه یا به صورت فردی به عنوان گزارشگر ویژه یا کارشناس مستقل عمل کرده یا اینکه در قالب کارگروهی متشکل از پنج نفر از اعضای مناطق مختلف سازمان ملل شامل: آفریقا، آسیا، آمریکای لاتین و کارائیب، اروپای شرقی و گروه اروپای غربی فعالیت می‌کنند.

۴-۲ نحوه انجام بازدیدهای کشوری گزارشگر ویژه:

گزارشگران کشوری، حقوق بشر کشورها را در سطح ملی، بررسی می‌کنند. آنها جهت انجام این مأموریت، با ارسال مکاتباتی به دولت ذی‌ربط از آنها درخواست می‌کنند تا با انجام سفرشان موافقت نمایند. در صورت موافقت، دولت مذکور از آنها، دعوت به عمل خواهد آورد.

طی انجام چنین مأموریت‌هایی، گزارشگران ویژه، ضمن ارزیابی وضعیت حقوق بشر کشور ذی‌ربط، همچنین به بررسی وضعیت نهادهای قضایی، حقوقی و همچنین اداری کشور تحت مأموریت خود می‌پردازند. آنها همچنین، از طریق تماس با مقامات ملی و محلی از جمله اعضای قوه قضائیه و نمایندگان مجالس کشورها، همچنین با اعضای نهادهای ملی حقوق بشر، سمن‌ها، سازمان‌های جامع مدنی و همچنین برخی از قربانیان نقض حقوق بشر، آژانس‌های تخصصی سازمان ملل و دیگر سازمان‌های تخصصی و مطبوعات آن کشور نیز، ملاقات می‌کنند. در پایان سفر گزارشگران ویژه کشوری، یک کنفرانس مطبوعاتی نیز در این خصوص برگزار می‌گردد.

رویه‌های ویژه پس از انجام مأموریت و بازدید خود از کشورها، گزارشی از انجام مأموریت خود، حاوی یافته‌ها و توصیه‌هایی به کشور مذکور، تهیه و به شورای حقوق بشر، ارائه می‌کنند.

۵-۲ دعوت عام از گزارشگران ویژه:

دعوت عام، دعوتی است که توسط یک دولت از کلیه گزارشگران موضوعی رویه‌های ویژه سازمان ملل، به عمل می‌آید. در واقع با اعلام دعوت عام از گزارشگران موضوعی، دولت اعلام می‌کند که همواره درخواست بازدید از کلیه گزارشگران ویژه را پذیرفته است. این امر به معنی این است که آن‌ها به طور اصولی، آمادگی دارند تا کلیه گزارشگران رویه‌ای ویژه و عهده‌داران مأموریت، از کشور آن‌ها بازدید به عمل آورند.

شایان ذکر است، تا اول ژانویه ۲۰۱۴، یک صد و هشت دولت از گزارشگران ویژه موضوعی دعوت عام به عمل آورده‌اند. جمهوری اسلامی ایران نیز در ۲۴ ژوئیه ۲۰۰۲، از گزارشگران موضوعی دعوت عام به عمل آورد که بر این اساس تا سال ۱۳۷۵ (۲۰۰۵)، در مجموع شش گزارشگر موضوعی به جمهوری اسلامی ایران سفر کردند.

۶-۲ کردارنامه بازدیدهای کشوری رویه‌های ویژه^۱:

کردارنامه انجام بازدیدهای کشوری طی چهارمین نشست سالانه رویه‌های ویژه و در زمان کمیسیون پیشین حقوق بشر در سال ۱۹۹۸ تصویب گردید. سند مذکور در واقع، راهنمای دولت‌ها در انجام بازدید گزارشگران ویژه می‌باشد که در زمان کمیسیون پیشین حقوق بشر در سال ۱۹۹۸ به تصویب رسید.^۲ طی این مأموریت‌های حقیقت‌یاب، رویه‌های ویژه شورای حقوق بشر، همانند کارمندان سازمان ملل آن‌ها را همراهی می‌کنند.

تسهیلات و ضمانت‌هایی که دولت دعوت کننده بازدیدهای کشوری باید در اختیار گزارشگران قرار دهد، به شرح ذیل است:

1. HRC Res 5/2
2. E/CN.4/1998/45

- ۱- آزادی تردد به کلیه اقصاء نقاط کشور از جمله تسهیلات حمل و نقل به ویژه برای مناطقی که دارای محدودیت هستند.
- ۲- آزادی انجام تحقیق به ویژه درخصوص موارد ذیل:
  - دسترسی به کلیه زندان‌ها، مراکز بازداشتگاه‌ها و مکان‌های بازجویی،
  - تماس با اماکن مرکزی و محلی کلیه شعب دولتی،
  - تماس با نمایندگان سازمان‌های مردم نهاد و سایر نهادهای خصوصی و رسانه‌ها،
  - تماس محرمانه و بدون نظارت با شاهدان و سایر افراد شخصی از جمله کسانی که از آزادی محروم شده‌اند و ملاقات با آن‌ها برای انجام مأموریت گزارشگر ویژه مفید است،
  - دسترسی کامل به کلیه اسناد مرتبط با مأموریت گزارشگر ویژه،
- ۳- دولت پذیرنده تضمین کند، افراد، فارغ از این که مقامات یا افراد شخصی باشند، بتوانند با گزارشگر ویژه یا نماینده وی در ارتباط با موضوع مأموریتش، بدون هرگونه تهدید، آزار و اذیت یا مواجهه با تنبیه یا روند قضایی، در تماس باشند.
- ۴- دولت‌ها باید ترتیبات امنیتی را بدون هرگونه محدودیتی برای انجام تردد یا تحقیقات فوق‌الذکر، فراهم نمایند.
- ۵- دولت‌ها باید ضمانت‌ها و تسهیلات مشابه فوق‌الذکر را به طور مناسب و مقتضی برای کارمندان سازمان ملل که گزارشگر را قبل، طی و بعد از انجام مأموریتش همراهی می‌کنند، نیز فراهم آورد.

۷-۲ تحولات اخیر حقوق بشری در زمینه نظام رویه‌های ویژه سازمان ملل:

شورای حقوق بشر در سال ۲۰۰۶-۲۰۰۷ فرایند نهادسازی، از جمله بررسی نظام رویه‌های خاص را توسط قطعنامه ۵/۱ تحت عنوان «نهاد سازی شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد»، با اجماع به تصویب رسانید. قطعنامه مذکور که مصوب ۱۸ ژوئن ۲۰۰۷ بود، حاوی مفادی از جمله: مقررات مربوط به انتخاب عهده‌داران مأموریت و گزارشگران ویژه و همچنین بررسی مأموریت کلیه رویه‌های ویژه بود. شورای مذکور همچنین، قطعنامه ۵/۲ را به منظور تدوین کردارنامه^۱ رفتاری عهده‌داران مأموریت و رویه ویژه، در همان سال به تصویب رسانید.

۸-۲ کردارنامه رفتاری^۲ و شیوه‌های کار گزارشگران ویژه:

کردارنامه گزارشگران ویژه که توسط شورای حقوق بشر در سال ۲۰۰۷ به تصویب رسید و همچنین کتابچه راهنمای^۳ اقدامات اجرایی آن‌ها که در شست سالانه عهده‌داران مأموریت در سال ۲۰۰۸ تصویب شد، دستورالعمل‌های لازم در زمینه نحوه کار رویه‌های ویژه را، فراهم نموده است. عهده‌داران مأموریت همچنین، یک رویه داخلی مشورتی را جهت بررسی شیوه‌ها و روش‌های کاری خود، تأسیس کردند که هدف از تأسیس آن، هماهنگی مسائل مربوط به روش کار رویه‌های مذکور با کمیته مذکور، می‌باشد. این روش به تقویت استقلال و کارآمدی رویه‌های ویژه و افزایش همکاری بیشتر دولت‌ها و همچنین خود تنظیمی نظام رویه‌های ویژه و گزارشگران، کمک می‌کند. شورای حقوق بشر در سال ۲۰۰۸، در خصوص

1. Code of Conduct
2. Code of Conduct
3. Manual

شرایط استفاده از رویه‌های ویژه عهده‌داران مأموریت و همچنین نحوه تطابق آن‌ها با کردارنامه مربوطه یک بیانیه رئیس، به تصویب رسانید. شورای حقوق بشر در سال ۲۰۱۱ پنج سال پس از تأسیس شورای مذکور، با استناد به قطعنامه تأسیسی، عملکرد خود را مورد بازنگری قرار داد که از آن جمله در بررسی مذکور بر تقویت اصول اساسی شامل تعهد دولت‌ها به همکاری با رویه‌های ویژه و یکپارچگی و استقلال رویه‌های مذکور، تأکید مجدد شد. شورا همچنین در روند بازنگری خود، بر اصول همکاری، شفافیت و پاسخگویی و نقش نظام رویه‌های ویژه در ارتقاء ظرفیت شورای حقوق بشر جهت رسیدگی و توجه بیشتر به وضعیت‌های حقوق بشری، مجدداً تأکید نمود. بر این اساس، کشورهای عضو همچنین بر مخالفت شدید خود با هرگونه اقدام تلافی‌جویانه علیه اشخاصی که با سازوکارهای سازمان ملل همکاری می‌کنند، تأکید کردند. شورا همچنین طی تصویب قطعنامه ۱۶/۲۱ ضرورت تأمین بودجه‌ای شفاف، کافی و عادلانه را جهت حمایت از کلیه رویه‌های ویژه سازمان ملل و منطبق با نیازهای خاص آن‌ها، به رسمیت شناخت.

۹-۲ عهده‌داران مأموریت شورای حقوق بشر (۲۰۱۵-۲۰۰۶):

شورای حقوق بشر در حال حاضر دارای چهل و یک گزارشگر موضوعی و چهارده گزارشگر کشوری می‌باشد. به جزء گزارشگران موضوعی و کشوری که در زمان کمیسیون پیشین حقوق بشر ایجاد شدند، به اسامی هر یک از گزارشگران موضوعی و گزارشگران کشوری که بعد از تأسیس شورای حقوق بشر در سال ۲۰۰۶، تأسیس شده‌اند، به شرح ذیل اشاره می‌گردد:

- ۱-۹-۲ اسامی گزارشگران موضوعی شورای حقوق بشر^۱
- گزارشگر ویژه اشکال معاصر بردگی (۲۰۰۷)^۲،
- گزارشگر ویژه حقوق بشر آب آشامیدنی سالم و بهداشت (۲۰۰۸)^۳،
- گزارشگر ویژه در زمینه حقوق فرهنگی (۲۰۰۹)^۴،
- گزارشگر ویژه حق آزادی‌های اجتماعات و تجمعات مسالمت‌آمیز (۲۰۱۰)^۵،
- کارگروه موضوعات مربوط به تبعیض علیه زنان در قانون و در عمل (۲۰۱۰)^۶،
- کارشناس مستقل در ترویج یک نظم بین‌المللی مردم سالار و منصفانه (۲۰۱۱)^۷،
- گزارشگر ویژه ارتقاء حقیقت، عدالت، جبران خسارت و تضمین عدم عودت (۲۰۱۱)^۸،
- کارگروه شرکت‌های چند ملیتی و سایر شرکت‌های تجاری (۲۰۱۱)^۹،
- کارشناس مستقل در خصوص مسئله تعهدات حقوق بشر مربوط به بهره‌مندی از یک محیط امن، تمیز، سالم و پایدار (۲۰۱۲)^{۱۰}،
- کارشناس مستقل در خصوص بهره‌گیری از کلیه حقوق بشر توسط افراد مسن (۲۰۱۳)^{۱۱}،

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

1. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/SP/Pages/Welcomepage.aspx>
2. Special Rapporteur on contemporary forms of slavery
3. Special Rapporteur on the human right to safe drinking water and sanitation
4. Special Rapporteur in the field of cultural rights
5. Special Rapporteur on the rights to freedom of peaceful assembly and of association
6. Working Group on the issue of discrimination against women in law and in practice
7. Independent expert on the promotion of a democratic and equitable international order
8. Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation & guarantees of non-recurrence
9. Working Group on transnational corporations and other business enterprises
10. Independent Expert on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment
11. Independent Expert on the enjoyment of all human rights by older persons

- گزارشگر ویژه در خصوص حقوق افراد معلول (۲۰۱۴)؛^۱
- گزارشگر ویژه در مورد تأثیر منفی اقدامات قهری یک‌جانبه بر برخورداری از حقوق بشر (۲۰۱۴)؛^۲
- گزارشگر ویژه در مورد حق حریم خصوصی (۲۰۱۵)؛^۳
- کارشناس مستقل بهره‌مندی از حقوق بشر توسط افراد مبتلا به زال (آلبینیسم) (۲۰۱۵)؛^۴
- گزارشگر ویژه سمت‌گیری جنسیتی و هویت جنسیتی (۲۰۱۶)؛^۵
- ۲-۹-۲ اسامی گزارشگران ویژه کشوری شورای حقوق بشر
به جز گزارشگران کشوری که در زمان کمیسیون پیشین حقوق بشر ایجاد شدند، اسامی سایر گزارشگران کشوری که پس از تأسیس شورای حقوق بشر در سال ۲۰۰۶ به وجود آمدند، به شرح ذیل است:
- کارشناس مستقل وضعیت حقوق بشر سودان (۲۰۰۹)؛^۶
- گزارشگر ویژه وضعیت حقوق بشر جمهوری اسلامی ایران (۲۰۱۱)؛^۷
- کارشناس مستقل وضعیت حقوق بشر ساحل عاج (۲۰۱۱)؛^۸
- گزارشگر ویژه وضعیت حقوق بشر جمهوری عربی سوریه (۲۰۱۱)؛^۹
- گزارشگر ویژه وضعیت حقوق بشر بلاروس (۲۰۱۲)؛^۹

-
1. Special Rapporteur on the rights of persons with disabilities
  2. Special Rapporteur on the negative impact of unilateral coercive measures on the enjoyment of human rights
  3. Special Rapporteur on the right to privacy
  4. Independent Expert on the enjoyment of human rights by persons with albinism
  5. Independent Expert on the situation of human rights in the Sudan
  6. Special Rapporteur on the situation of human rights in the Islamic Republic of Iran
  7. Independent Expert on the situation of human rights in Côte d'Ivoire
  8. Special Rapporteur on the situation of human rights in the Syrian Arab Republic
  9. Special Rapporteur on the situation of human rights in Belarus

- گزارشگر ویژه وضعیت حقوق بشر اریتره (۲۰۱۲)؛^۱
  - کارشناس مستقل وضعیت حقوق بشر مالی (۲۰۱۳)؛^۲
  - کارشناس مستقل وضعیت حقوق بشر جمهوری آفریقای مرکزی (۲۰۱۳)؛^۳
- ۱۰-۲ نشست‌های سالانه کمیته هماهنگی گزارشگران ویژه

نشست سالانه گزارشگران ویژه، کارشناسان مستقل و روسای کارگروه‌های حقوق بشری، از سال ۱۹۹۴ تاکنون، برگزار می‌شود. نشست‌های مذکور با هدف هماهنگی ملاقات‌ها و تبادل نظرات به عمل آمده، میان رویه‌های ویژه با دولت‌ها، رئیس شورای حقوق بشر، جامعه مدنی، سازمان‌های غیردولتی، نهادهای ملی حقوق بشر و نمایندگان دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر سازمان ملل و دیگر هویت‌های بین‌المللی، انجام می‌گیرد.

رویه‌های ویژه عهده‌داران مأموریت، در سال ۲۰۰۵ مبادرت به تأسیس یک کمیته‌ای تحت عنوان کمیته هماهنگی^۴ نمودند. کارکرد اصلی کمیته مذکور، کمک به هماهنگی میان عهده‌داران مأموریت و ایفای نقش ارتباطی بین آن‌ها و دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر و به صورت گسترده‌تر با نهادهای حقوق بشری سازمان ملل متحد و جامعه مدنی، می‌باشد. به تدریج جایگاه کمیته هماهنگی در نظام رویه‌های ویژه، ارتقاء یافت.

۱۱-۲ گزارش‌های رویه‌های ویژه

گزارشگران ویژه و عهده‌داران مأموریت هم به شورای حقوق بشر و هم به مجمع عمومی سازمان ملل سالانه گزارش‌های خود را ارائه می‌دهند که در ذیل به طور جداگانه به هر یک از آن‌ها اشاره می‌گردد:

-
1. Special Rapporteur on the situation of human rights in Eritrea
  2. Independent Expert on the situation of human rights in Mali
  3. Independent Expert on the situation of human rights in Central African Republic
  4. Coordination Committee

الف. گزارش سالانه به شورای حقوق بشر

کمیسیون پیشین حقوق بشر و همچنین شورای کنونی حقوق بشر، به طور متناوب از گزارشگران ویژه اعم از موضوعی و کشوری خواسته تا به طور منظم گزارشات مکاتبات خود با دولت‌ها و همچنین گزارش‌های سالانه فعالیت‌های خود را به شورای حقوق بشر، ارائه دهند. گزارش‌های مذکور حاوی خلاصه‌ای از نگرانی‌های مطروحه آنان در آخرین بازه زمانی گزارش‌دهی می‌باشد. از سپتامبر ۲۰۱۱، امکانی ایجاد شده تا دولت‌ها و افراد بتوانند به متون کلیه مکاتبات ارسالی گزارشگران و همچنین پاسخ‌های دولت‌ها به مکاتبات مذکور از طریق گزارش‌های ادواری مربوطه، دست یابند. همچنین، برخی از گزارشگران ویژه نیز سالانه ملاحظات خود را در خصوص پاسخ‌های دریافتی را منتشر می‌کنند. گزارش‌های سالانه باید حاوی موضوعات عمومی مربوط به روش کار، تجزیه و تحلیل‌های نظری و روند تحولات عمومی هر یک از گزارشگران ویژه با توجه به شرح وظایف مأموریت‌شان بوده و ممکن است توصیه‌های کلی را نیز، دربرگیرد. گزارشات مذکور همچنین، حاوی خلاصه‌ای از کلیه مکاتبات انجام شده با دولت‌ها و همچنین پاسخ‌های مربوطه دریافت شده از سوی آن‌ها باشد که به عنوان ضمیمه به گزارش سالانه، آن‌ها الصاق می‌گردد. گزارش‌های کشوری گزارشگران، معمولاً به عنوان ضمیمه نیز به گزارش سالانه آن‌ها، پیوست می‌باشد. گزارش‌های ارائه شده توسط رویه‌های ویژه به شورای حقوق بشر در سال ۲۰۱۴ شامل:

- گزارش به نشست بیست و پنجم (۰۳-۲۸ مارس ۲۰۱۴)،
- گزارش نشست بیست و ششم (۲۷-۱۰ ژوئن ۲۰۱۴)،
- گزارش به نشست بیست و هفتم شورای حقوق بشر (۲۶-۸ سپتامبر ۲۰۱۴)، می‌باشد.

ب. گزارش‌های ویژه رویه‌های ویژه به کمیته سوم مجمع عمومی

از زمان برگزاری شصتمین نشست مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۲۰۰۵ تاکنون، گزارشگران ویژه و عهده‌داران مأموریت علاوه بر شورای حقوق بشر، همواره گزارشات خود را به کمیته سوم مجمع عمومی سازمان ملل نیز که نشست‌های آن از ماه سپتامبر تا دسامبر هر سال میلادی در مقر این سازمان در نیویورک برگزار می‌گردد، ارائه می‌کردند. آخرین گزارش آن‌ها به هفتادمین نشست کمیته سوم مجمع عمومی سازمان ملل در سپتامبر ۲۰۱۵، تسلیم گردید. همچنین، برخی از سازوکارهای حقوق بشری، خواستار ارائه گزارش موقتی فعالیت‌های گزارشگران ویژه به مجمع عمومی سازمان ملل متحد می‌باشند.

۱۲-۲ برگزاری سمینارها و مشاوره‌های کارشناسی رویه‌های ویژه شورای

حقوق بشر

رویه‌های ویژه، اغلب سمینار و مشاوره‌هایی را در مورد موضوعات مربوط به حوزه مأموریت خود، برگزار می‌کنند. مشاوره‌ها ممکن است به درخواست شورای حقوق بشر بوده و به درخواست عهده‌داران مأموریت و با حمایت دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر سازمان ملل برگزار شوند. هدف از انجام این کار، دریافت اطلاعاتی در خصوص مطالعات انجام شده و یا گزارش‌های موضوعی گزارشگران در خصوص موضوعاتی مختلف می‌باشد که معمولاً در سطح دولتی یا کارشناسان، برگزار می‌گردد. از آن جمله می‌توان به سمینار گزارشگران ویژه در مورد خشونت علیه زنان و علل و پیامدهای آن و یا همایش سالانه مسائل اقلیت‌ها، اشاره نمود.

۱۳-۲ توصیه‌های رویه‌های ویژه

رویه‌های ویژه، در قالب گزارش‌های خود به شورای حقوق بشر، به طور منظم توصیه‌هایی را به کشورها و سایر طرفین ذیربط، ارائه می‌کنند. قطعنامه کمیسیون پیشین حقوق بشر از کمیساریای عالی درخواست نموده بود تا یک مجموعه الکترونیکی جامع، به روز شده و منظمی را از توصیه‌ها ارائه شده توسط رویه‌های ویژه را به هریک از کشورها، تهیه کند. بر این اساس دفتر کمیساریای عالی حقوق بشر توصیه‌های مذکور را به صورت سالانه جمع‌آوری می‌نماید. از سال ۲۰۰۶ تاکنون، نیز کلیه توصیه‌های موجود در گزارشات مربوط به بازدیدهای کشوری گزارشگران ویژه نیز، قابل دسترس است. توصیه‌های مذکور را می‌توان حسب موضوع، مأموریت، منطقه و یا کشور بازدید شده، جستجو نمود. این شاخص همچنین امکان دسترسی مستقیم به گزارش‌های حاوی توصیه‌های ارائه شده به کشورها را، نیز فراهم می‌آورد. هنگام استفاده از جستجوی پیشرفته در خصوص شاخص جهانی حقوق بشر، می‌توان به فهرستی کلی از توصیه‌های ارائه شده توسط کلیه گزارشگران و رویه‌های ویژه، در خصوص هریک از موضوعات خاص، منطقه‌ای و یا کشوری، دست یافت.

جمع‌بندی

نهادهای رسمی نظارتی بین‌المللی حقوق بشری، اعم از نهادهای رسمی مبتنی بر منشور سازمان ملل (به ویژه شورای حقوق بشر و یو.پی.آر) نهادهای مبتنی بر معاهدات حقوق بشری و یا کمیسر عالی حقوق بشر سازمان ملل و دفتر کمیسر عالی و همچنین، نهادهای ملی حقوق بشری (به عنوان یک نهاد غیر رسمی نظارتی)، جملگی با هدف نظارت بر عملکرد حقوق بشری دولت‌ها، جلوگیری از موارد نقض نظامند حقوق بشر توسط آن‌ها و همچنین نظارت بر میزان پایبندی دول عضو به تعهدات حقوق بشری مندرج در معاهدات و کنوانسیون‌های حقوق بشری تأسیس شده‌اند.

روند شکل‌گیری نهادهای مذکور و همچنین نقش و جایگاه هر یک از آنان در هنجارسازی‌های مفاهیم حقوق بشری طی دو دهه گذشته از سرعت و شتاب بیشتری نسبت به قبل برخوردار بوده است. نهادهای مذکور از طرق مختلف از جمله تصویب قطعنامه‌ها، انجام مکاتبات، دریافت گزارشات ادواری دولت‌ها و ارائه توصیه‌های مختلف حقوق بشری به کشورها نقش مهمی را در زمینه ارتقاء و حمایت از حقوق بشر کشورها ایفاء نموده‌اند. از طرف دیگر، روند تحولات جاری در مفاهیم روابط بین‌الملل و حقوق بین‌الملل از جمله: حکومت، مشروعیت و حاکمیت که باعث تحدید و تهدید حاکمیت دولت‌ها به عنوان بازیگران رسمی نظام بین‌الملل شده است، به تدریج حقوق بشر را در کنار دو مفهوم دیگر توسعه و صلح و امنیت، به عنوان سه رکن اصلی نظام بین‌الملل، گنجانیده است. بدین ترتیب حقوق بشر و حقوق بشر افراد به نوعی جزء قلمرو حقوق بین‌الملل عمومی قرار گرفته است. بر این اساس دولت‌ها ملزمند

هم به لحاظ ایجابی و هم به لحاظ سلبی، ضمن رعایت و احترام به حقوق بشر شهروندان مانع از نقض آن‌ها نیز شوند. بنابراین هرگونه اقدام دولت‌ها علیه حقوق شهروندان که منجر به نقض گسترده و نظامند حقوق بشر شود، به عنوان یک اقدام نادرست بین‌المللی تلقی شده و دولت مذکور نیز مرتکب یک جرم بین‌المللی گردیده است.

مضافاً آنکه الحاق دولت‌ها به نهادهای نظارتی مبتنی بر معاهدات طی چند سال گذشته روند رو به رشدی داشته است.

شورای حقوق بشر سازمان ملل، به عنوان یک نهاد فرعی مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۲۰۰۶ میلادی رسماً جایگزین کمیسیون پیشین حقوق بشر شد و بدین ترتیب بر میزان و قدرت تصمیم‌گیری این نهاد نظارتی افزوده است. ایده تأسیس شورای مذکور، اولین بار بر اساس تصمیم متخذه توسط اجلاس سران دولت‌های جهان در سال ۲۰۰۵ مطرح و در سند نهایی قطعنامه ۶۰/۱ مصوب ۲۴ اکتبر ۲۰۰۵ مجمع عمومی سازمان ملل، بدان تصریح شد. تصمیم مذکور در سال ۲۰۰۶ از طریق قطعنامه ۶۰/۲۵۱ مصوب مجمع عمومی سازمان ملل رسماً جامع عمل پوشید و مأموریت شورا لازم‌الاجرای شد. شورا از زمان تأسیس تاکنون مبادرت به برگزاری سی نشست منظم و بیست و چهار نشست ویژه نموده است.

روند تصویب قطعنامه‌های شورا مذکور، از جمله تصویب قطعنامه‌های مربوط به وضعیت حقوق بشر کشوری، نسب به آغازین سال‌های تأسیس رشد قابل توجهی داشته است. تصویب قطعنامه‌های کشوری و انتصاب گزارشگران ویژه کشوری در شورای حقوق بشر برغم تأسیس سازوکار یو.پی.آر، برخلاف اصول و موازین مندرج در مجموعه سند تأسیسی شورای حقوق بشر مبنی بر

اجتناب از هرگونه رفتار مبتنی بر سیاسی کاری، برخورد دوگانه، جانبدارانه و تبعیض‌آمیز دولت‌ها در بررسی وضعیت حقوق بشر دیگر کشورهای جهان بوده و از اصول انصاف و عدالت بدور است. در واقع، سازوکار یو.پی.آر، به عنوان یک نهاد نظارتی مبتنی بر تعامل، همکاری و بررسی یکسان وضعیت حقوق بشر تمامی دولت‌های عضو سازمان ملل و تعامل دولت‌های تحت بررسی، توانست پس از تأسیس خود در سال ۲۰۰۷ میلادی، نقش کم‌نظیر و بی‌بدیلی را در ترغیب دولت‌های عضو سازمان ملل جهت همکاری با این نهاد ایجاد نماید. سازوکار یو.پی.آر تاکنون توانسته با برگزاری نشست‌های مختلف، ضمن بررسی آخرین تحولات حقوق بشری کشورهای جهان و ارائه توصیه‌هایی به آن‌ها علاوه بر کمک به ارتقاء و حمایت از نظام حقوق بشری کشورها، نقش مکملی را نیز برای نهادها و کمیته‌های نظارتی بین‌المللی مبتنی بر معاهدات حقوق بشری ایفاء نماید. به عبارت دیگر برخلاف مشکلات نهادهای نظارتی مبتنی بر معاهدات از جمله: عدم همکاری لازم تمامی کشورها با آن و اجتناب برخی از دولت‌ها جهت تسلیم و دفاع از گزارشات ادواری خود به نهادهای مذکور برغم عضویت در آن و یا همچنین ارائه گزارشات با تأخیرهای طولانی مدت خود به آن‌ها، یو.پی.آر تا حدود زیادی توانسته است این مشکلات را مرتفع سازد، بگونه‌ای که از زمان تأسیس آن تاکنون به ندرت و تنها در چند مورد خاص با عدم همکاری و یا عدم گزارش‌دهی کشورهای جهان مواجه بوده است.

رویه‌های ویژه و عهده‌داران مأموریت از جمله گزارش‌گران ویژه موضوعی و کشوری نیز از طریق مکاتبه، انجام بازدیدهای کشوری و گزارش‌دهی به شورای حقوق بشر در راستای مأموریت محوله از سوی شورا عمل می‌کنند.

هرچند انتظار می‌رود رویه‌های ویژه از جمله گزارشگران ویژه شورای حقوق بشر اعم از کشوری و موضوعی در چارچوب وظایف تعیین شده برای هر یک و مبتنی بر کردارنامه مصوب شورای حقوق بشر عمل کنند، اما در برخی از مواقع مشاهده شده که کارشناسان مذکور از اصول و معیارهای تعیین شده جهت اجرای مأموریت محوله خود یا فراتر رفته و یا از راهبرد اصلی آن عدول می‌کنند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی